

August Schauman och hans tid i ny belysning

Jens Grandell, *Från ett årtionde i Finland. August Schauman, republikanism och liberalism 1855–1865*, 267 s., Finska Vetenskaps-Societeten, Helsingfors 2020.

JENS GRANDELLS doktorsavhandling ställer fokus på August Schaumans person (1826–1896) och behandlar mer generellt idéspridningen vid mitten av 1800-talet. Förutom att Schauman grundade *Hufvudstadsbladet*, torde han vara mest känd för den tidningspolemik som han förde med Johan Vilhelm Snellman i slutet av 1850-talet. Traditionell historisk skrivning gällande den period som Grandell behandlar domineras av två narrativ: det var perioden då krav gällande finska språkets ställning fick röst och nationen vaknade; det var perioden då en rad medborgerliga frihetskrav drevs på, och då ett medborgarsamhälle uppstod, med föreningar, aktiebolag, och med en begynnande politisk debatt.

Medan de bägge narrativen inte sällan förts fram vart för sig, ger sig avhandlingsförfattaren in på att förena dessa: finskans frammarsch under Snellmans ledning tillsammans med liberalismens genombrott i Finland. Man kan inte förstå liberalismen i Finland utan att göra fennomanerna till en del av berättelsen, konstaterar han. Och medan 1800-talets historia traditionellt framställts uppdelad i något så när enhetliga epoker, med ”islossningen” 1856 som brytpunkt, så vinner Grandell mycket genom att välja själva brytningsskedet som sitt ämne.

Vad gäller arbetets disposition och titel, *Från ett årtionde i Finland* (som anspelar på titeln på Schaumans memoarer, *Från sex årtionden i Finland*) kan påpekas att Grandell går avsevärt utöver tidsramen på ett årtionde. Kanske en mer korrekt titel skulle ha varit ”Från två årtionden” (1845–1865). Gällande dispositionen upptäcker man snart att huvuddelen av framställningen ägnas åt tiden då August Schauman bygger upp sin person och sina ståndpunkter, det vill säga tiden före hans mer uppmärksammade insatser i det politiska livet tar vid. Det här kan kanske tyckas problematiskt. Men det är de facto här, med allt det som gäller de formativa åren, som Grandells avhandling har mest nytt att bidra med.

Att det i själva verket fanns republikanska tankegångar invävda med de liberala har det inte varit vanligt att lägga märke till, än mindre att analytiskt försöka reda ut vad som var vad – vad som var liberalism och vad som var republikanism. Och hur långt den tidiga liberalismen och republikanismen var fennofil – något som understryks av Grandell – har sällan rymts med i den bild som brukar tecknas av det liberala elementet i Finland. Kopplingen har därför tenderat förbli opåtalad. Författaren karakteriserar den tidiga fennofilin som föregriper den senare fennomanin och definierar fennofilin som ”ett kulturellt intresse för finskt språk och finsk kultur”. I sitt arbete utreder han hur de här idéströmningarna kan ses samverka och gripa in i varandra.

På frågan om när liberalismen slog rot i Finland, svarar Jens Grandell att det skedde gradvis, genom olika skribenters och akademikers insatser för ”att införa ett liberalt språk”. Han uppfattar liberalism och republikanism som ett språk ”som började talas av likasinnade människor och som erbjöd en specifik uppsättning begrepp och idéer anpassade till att pådriva förändringar och som legitimerade anspråken på politisk makt”.

Vad beträffar arbetets metodiska och teoretiska sida ansluter sig Grandell till den begreppshistoriska forskningen. Han väljer språket, begreppen och begreppsvärlden, inte politiska incidenter, som indikatorer på när liberalismen kom till Finland. I anslutning till den forskningsinriktning som tar avstamp i det spatiala. Han betonar rummets betydelse för idéspredningen och förklarar att individernas rörelse i det europeiska rummet var en del av idébildningen, med tillägget att även de ”helsingforsiska platserna” i denna bemärkelse kan tolkas som betydelsebärande. Grandell talar om ”definierande rum” och betonar Schaumans starka bindning till Helsingfors och stadens platser, ”universitetet, caféerna, parkerna, boulevarderna och klubbarna”, alla miljöer för idébildning och -spridning.

Avhandlingen undersöker begreppen liberalism, republikanism och fennofilin i sin praktiska tillämpning i det offentliga rummet och i privat brevväxling. Grandell ser tidningarna som det främsta medlet för idéspredning – detta trots rådande förhandscensur. Under den period som undersökningen omfattar skrev Schauman i *Morgonbladet*, *Papperslyktan*, *Helsingfors Tidningar* och mer kortvarigt i *Wiborg* och *Helsingfors Dagblad*. Hans tidningsmannabana inleddes i mitten av 1850-talet. Med hjälp av källmaterial av mer privat karaktär kan Grandell å andra sidan ta fasta på de första uttrycken för liberalism i Schaumans kretsar redan under 1840-talet och det tidiga 1850-talet.

I sin behandling av de här tidiga åren beträder Grandell tidigare obearbetad mark och kan påvisa förhållanden som inte utretts i tidigare historisk forskning. När han därefter kommer fram till den tidningspolemik som Schauman utkämpade med Snellman, utreder han för egen del saker som

flera andra bearbetat före honom. Även här står han självständig. Genom sin närläsning av källorna modifierar han – på ett övertygande sätt – vissa delar av aktuell forskning i Finlands historia. Grandell har för övrigt gjort bruk av ett omfattande källmaterial: flera brevkorrespondenser, inte minst växlade mellan meningsfränder, och därtill brevmaterial som veterligen inte tidigare förekommit i historiska framställningar.

En utredning av tidiga uttryck för liberalism och republikanism under en repressiv statsapparat och i en av censur begränsad offentlighet har sina svårigheter: om tidningsmännen ställs på den ena sidan i den här kraftmätningen så vem är då motparten? ”Överheten” upprepar Grandell och beskriver denna som ”den byråkratiska statsapparaten med sina tjänstemän och den ryska förvaltningen i bakgrunden”. Längre fram namnges en eller annan censor i Helsingfors, men många gånger före det hade man gärna sett tydligare konturer av motparten – då Schauman och hans meningsfränder en gång tecknas så tydligt. En inkongruens av det här slaget är inte unik för Grandells undersökning utan en generell problematik gällande 1800-talsförhållanden i Finland. Medborgarsamhällets representanter och målsättningar blir klart synliga, det repressiva systemets representanter och sätt att fungera i lägre grad.

August Schaumans engagemang för det finska språket formar sig till ett genomgående tema i avhandlingen. Han var en aktiv medlem, länge skattmästare i Finska Litteratursällskapet, ett sällskap till vilket hans far hört som en av dess tidiga medlemmar. I unga år beundrade Schauman Snellman och sökte på en resa i det inre finska Finland upp honom i Kuopio. Resan ägde rum i ungdomligt sällskap och Grandell talar i detta sammanhang om ”1840-talets akademiska fennofil”. Senare på 1850-talet gjorde Snellman och Schauman gemensamma promenader på Helsingfors gator för ”fullt politiskt resonemang”.

Grandell fäster stort avseende vid August Schaumans längre utrikesresor och lyfter fram Schweiz och även Danmark som ett slags ideal eller förebildliga länder för Schauman. Även Schaumans intresse för Förenta Staterna med sina ”founding fathers” behandlas. Den tidiga engelska republikanska traditionen med sina 1600-talsskribenter tycks ha haft mindre betydelse för Schauman, åtminstone tar Grandell inte upp detta. Medan Schauman lät sig värmas av monarkin Danmarks oblodiga övergång till ett mer liberalt statsskick var han, som Grandell framställer saken, njugg med sin uppskattning av Sverige och dess politiska reformer. Men Erik Gustaf Geijer står undantagsvis ut i sammanhanget som en viktig liberal föregångsman.

Även Frankrike får spela en rätt betydande roll i avhandlingen som ursprungsland för olika liberala idéströmningar – föredömligt då mycket som skrivits om liberal tradition blir så fixerat vid det anglosaxiska. Under

ett längre uppehåll i Paris kunde August Schauman vidga sina politiska vyer och höra universitetsföreläsningar i statsrätt. Grandell omnämner också Schaumans teaterintresse och Schaumans planer på att börja skriva komedier. En motivering för resan hade varit att söka teatererfarenhet. Och Schauman såg många föreställningar. Riktigt klart blir det kanske ändå inte, om det enbart var det vanskliga ur politisk synpunkt som fick hans ambition att skriva för scenen i Finland att ebba ut. I boken framstår Schauman för det mesta som en allvarsman, men glimtvis skymtar också en mer skojfrisk skämtare fram.

Så långt som till Italien sträckte sig Schaumans resor inte. Men Garibaldi och Italiens frihetssträvanden vid mitten av 1800-talet var ett ämne för dagen i de tidningar där han medverkade – och ett farligt ämne ur censurernas synvinkel. Garibaldi fick personifiera den romantiska frihetskämpen. Men förutom att redogöra för detta, och belysa Schaumans lite kluvna inställning till en frihetskämpe med vapen i hand, lyfter Grandell genom Daniele Manin fram en frihetskämpe – här gällde det Venedigs frihet från österrikiskt herravälde – i egenskap av en republikansk frihetskämpe som försökte gå en vapenfri och laglig väg, en man som Schauman till fullo kunde uppskatta och i sin miljö föra fram.

För att vara författare till en biografisk studie förblir Grandell trots allt ganska tyst om August Schaumans privata liv. Han har valt att förbigå det privata till förmån för det offentliga. Och här spelar uppenbarligen de använda källorna in – det tycks ändå vara rätt mycket som brevmaterialet tiger om. Efter att familjebakgrunden inledningsvis presenterats är det egentligen bara förhållandet till brodern Berndt Otto som i viss mån utvecklas genom avhandlingen (men även här dess intellektuell-politiska sida). Inte mycket sägs om Augusts relation till sin äldsta bror, biskopen Frans Ludvig. Om Schaumans förhållande till kvinnor sägs knappt någonting alls – med ett viktigt undantag för hans initiativ på lantdagen till förmån för den ogifta kvinnans myndighet. Här alltså åter en offentlig, mer teoretisk roll. Det är över huvud taget en mycket manlig värld som avhandlingen, med sitt i och för sig rika persongalleri, för in läsaren i (Schauman gifte sig de facto 1867, ett år som faller just utanför avhandlingens tidsram).

Inte minst öppnar Jens Grandells avhandling – för att konkludera – upp för vidare historisk forskning. En väsentlig del av behållningen är det nya ljus som avhandlingen kastar över 1840-talet. Det känns som det kan finnas mer att säga om det, om förhållanden och ställningstaganden då, det vill säga det decennium som för Snellmans del började med stor trivsel i kretsen kring tidningen *Freja* – en trivsel i det svenska alltså, i motsats till Schaumans senare erfarenheter. Fyrtioalet var också en tid då Herman Kellgren, Robert Tengström och M. A. Castrén, tidigt bortgångna alla tre, levde och var verksamma, och en tid då en lovande poet

som Emil von Qvanten slöt sig till samma patriotiska kretsar – den äldre rättsvetaren Johan Jakob Nordströms verksamhet inte att förglömma. Hos Grandell förekommer de två sistnämnda politiska flyktingarna eller ”emigranterna”, insatta i sin senare svenska 1860-talsmiljö där Schauman då kom i närmare kontakt med dem.

Kanske har det varit bekvämt att se 1860-talets liberaler som föregångare till 1880-talets svenska parti, som en gruppering som bekände färg först när ett finskt parti fick inflytande. Genom att påvisa de liberala pionjärernas roll i den tidiga fennofilin tillbakavisar Grandell en sådan koppling. Han gör det alltså genom att borra djupare i 1840- och 1850-talet, och då med August Schauman som prisma. Och om Schauman i historieskrivningen ofta tilldelats en andra rangens ställning – en förlorares ställning, ett Snellmans hinder och en nedgjord motståndare – så framstår han definitivt som en större och mångsidigare gestalt i och med Grandells bok.

Det har sin poäng – för att vidare konkludera – att lyfta fram republikanismen och det jämlika medborgaridealet och fästa det vid en person som August Schauman, just med tanke på att det var klart mycket lättare att kalla sig liberal i 1800-talets finska storfurstendöme, medan att framstå som konsekvent republikan bar på en politisk sprängkraft som gjorde en person ganska omöjlig, åtminstone i någon ansvarfull ställning. Att August Schauman förstod detta senare och oaktat sina republikanska preferenser lyckades forma sig till en kejsarlojal medborgare, gör Jens Grandells avhandling också klart.

Henrik Knif